

3. Gudyma, V., 2018. 'Shtryhy do portretu kyrylo-mefodii'vcja: malovidomi storinky biografii' T. Shevchenka (za «Zapyskamy Petra Dmytrovycha Selec'kogo») (Strokes to the portrait of the Cyril and Methodius: little-known pages of T. Shevchenko's biography (for "Notes from Peter Dmitrievich Seletsky»)), *Istoriografichni doslidzhennja v Ukraini: zbirnyk naukovykh prac'*, №28, s.161–181.

4. 'Derzhavnyj arhiv Kyi'vs'koi oblasti', F.1, Op.315, Spr.250, 37 ark.

5. Zheliznjak, V., 2012. 'Osoblyvosti vzajemovidnosyn dvorjans'kogo zibrannya ta gubernatora u Volyns'kij gubernii' kincja XVIII – pochatku XIX st. (Features of the relations of the noble assembly and the governor in the Volyn province of the late XVIII – early nineteenth century)', *Ukrai'na–Jevropa–Svit: mizhnar. zb. nauk. prac'. Ser. Istorija, mizhnarodni vidnosyni*, Vyp.10, s.438–442.

6. Koval'chuk, M. 'Ljutneva revoljucija 1917 r. u Kyjevi (The February Revolution of 1917 in Kyiv)', *Zbirnyk naukovykh prac' NDIU*, T.21, s.207–217.

7. Koljada, I., 2013. 'Tymofij Floryns'kyj – impers'kyj antyukrai'nofil's'kyj intelektual'cenzor (Tymofij Florinsky – imperial anti-Ukrainianophilic intellectual censor)', *Problemy istorii' Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, №22, s.413–424.

8. Koljada, I., 2012. 'Cenzurna polityka rosijs'kogo samodержавstva v «ukrai'ns'komu pytanni» (do istorii' vidnosyn M. Kocjubyns'kogo z organamy cenzury) (Censorship policy of Russian autocracy in the "Ukrainian question" (to the history of M. Kotsiubynsky's relations with the bodies of censorship)', *Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal*, №2, s.58–72.

9. Koljada, I., Koljada, Ju., Gudyma, V., 2018. 'Jak Taras Shevchenko ne stav libretystom: malovidomi storinky biografii' Kobzarja (As Taras Shevchenko did not become a librettist: the little-known pages of Kobzar's biography)', *Istorija v ridnij shkoli*, №4, s.31–36.

10. Markevych, O., 2012. 'Volyns'kyj gubernator i general-gubernator u vzajemodii' ta protyrychchjah (kinec' XVIII – persha polovyna XIX st.) (Volyn governor and governor-general in interaction and contradictions (the end of the XVIII – first half of the nineteenth century))', *Gurzhi'vs'ki istorychni chytannja: [zb. nauk. pr.]. Vyp.5 / NAN Ukrainy, In-t istorii' Ukrainy NAN Ukrainy, ChNU im. B. Hmel'nyc'kogo, Cherkasy: Vydavnytvo ChNU im. B. Hmel'nyc'kogo*, s.201–204.

11. Markevych, O., 2011. 'Fenomen M. I. Komburleja abo hronika pravlinnja volyns'kogo gubernatora (The phenomenon of M. I. Comburley or the Chronicle of the Volyn governor's reign)', *Problemy istorii' Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, Vyp.19, s.59–72.

12. Nikolajchuk, D., 2016. 'Kyj'vs'kyj cyvil'nyj gubernator P. Gesse ta T. Shevchenko: do istorii' vzajemyn (Kiev Civilian Governor P. Hesse and T. Shevchenko: to the history of relations)', *Visnyk agrarnoi' istorii'*, №15, s.17–28.

13. Nikolajchuk, D., 2017. 'Kyj'vs'kyj cyvil'nyj gubernator u systemi rosijs'kogo impers'kogo upravlinnja v Ukraini (1860-ti – 1917 rr.) (Kyiv Civilian Governor in the System of Russian Imperial Government in Ukraine (1860s – 1917))', *Visnyk agrarnoi' istorii'*, №21–22, s.48–63.

14. Nikolajchuk, D., 2017. 'Socioprofesijnyj portret kyj'vs'kyh cyvil'nyh gubernatoriv (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) (Socio-professional portrait of Kiev civilian governors (second half of the XIX – early twentieth century))', *Gileja: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovykh prac' / gol. red. V. M. Vashkevych, K.: Vydavnytvo «Gileja»*, Vyp.124 (9), s.20–25.

15. 'Russkij biograficheskij slovar': v 20 t. T.7: Evgenij – Ishhenko (Russian Biographical Dictionary: 20 t. T.7: Evgenij – Ishchenko)', 1999, Sost. P. Kallinikov, I. Korneeva, M.: *TERRA–Knizhnyj klub*, 544 s.

16. 'Russkoe zarubez'e vo Francii: 1919–2000: Biograficheskij slovar': V trjoh tomah (Russian Abroad in France: 1919–2000: Biographical Dictionary: In three volumes)', 2008, Pod obshej red. L. Mnuhina, M. Avrii', V. Losskoj, M.: *Nauka: Dom–muzej Mariny Cvetaevoj*, T.1. A–K, 796 s.

17. Skrypnyk, A., 2004. 'Podil's'kyj gubernator O. O. Ejler. Sproba istorichnogo analizu jogo dijalnosti (Podolsky governor O. Euler. Attempt of historical analysis of its activity)', *Problemy istorii' Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, K.: *Iyd–vo Instytutu istorii' Ukrainy NANU*, Vyp.VII, s.247–256.

18. 'Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrainy u m. Kyjevi (Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv)', F.848, Op.1, Spr.7, 4 ark.

19. Tam samo (Ibid), Spr.27, 8 ark.

20. Shandra, V., 2005. 'General-gubernatorstva v Ukraini: XIX – poch. XX st. (Governor-General in Ukraine: XIX – beg. XX century)', K.: *Instytut istorii' Ukrainy*, 427 s.

21. Shandra, V., 2013. 'Dolannja kadrovogo deficytu pid chas liberal'nyh reform 1860–1870–h rr.: osoblyvosti ukrai'ns'kyh g'ubernij Rosijs'koi imperii' (Overcoming the personnel shortage during the liberal reforms of the 1860–1870's: the peculiarities of the Ukrainian guberniy Russian empire)', *Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal*, K.: *TOV «Imeks-LTD»*, №6, s.92–111.

22. Shilov, D., 2001. 'Gosudarstvennye dejateli Rossijskoj imperii. Glavy vysshih i central'nyh uchrezhdenij. 1802–1917 gg. Biograficheskij spravochnik (Statesmen of the Russian Empire. Heads of higher and central institutions. 1802–1917 years. Biographical reference book)', SPb., 830 s.

Koliada I., Doctor of History, Professor, Faculty of Historical Education, National Pedagogical University Drahomanov (Ukraine, Kyiv), kolyada.i.a.1968@gmail.com

Zhilinkova I., Doctor of History, Professor, Faculty of Ukrainian Philology and Literature Malyska, National Pedagogical University Drahomanov (Ukraine, Kyiv), kolyada.i.a.1968@gmail.com

Kyiv Civilian Governor O. M. Ignatiev during the First World War (1915–1917): a historical portrait

In the article in the context of the problems of research in contemporary Ukrainian historiography about the functioning of imperial local authorities in the Ukrainian provinces within the Russian Empire and the role of senior officials, representatives of the imperial authorities in fulfilling their tasks of domestic policy, the stages of the life path and career of the last Kyiv were illuminated and analyzed. Civilian Governor O. M. Ignatiev, whose stay in power fell during the First World War and the beginning of the deployment of the Ukrainian nation no democratic revolution. For the first time, the authors reveal the process of transferring power from tsarist dignitaries to power bodies in Ukraine, which interrupted power after the fall of autocracy in Russia.

Keywords: regionalism, imperial administration, Kyiv civil governor, Kyiv province, Kyiv province zemstvo executive, revolutionary power, administrative activity.

* * *

УДК 94:161.201.03(=161.2)(092)«1917/1932»

Марченко А. І.,
аспірант, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), marko001@ukr.net

М. Шаповал у боротьбі за збереження української національної ідентичності та відродження державності

Досліджується роль М. Шаповала, як одного із співавторів IV Універсалу, міністра земельних справ при Директорії, вченого, громадського діяча, який мав значний вплив на розбудову української соборності та державності під час революційних подій.

Ключові слова: М. Шаповал, вчений, нація, національна ідея, соборність, держава, еміграція, Центральна рада, УНР, Директорія.

Автором, у процесі підготовки даного дослідження, були опрацьовані архівні джерела, різні наукові праці М. Шаповала. Серед вітчизняних вчених, які вивчали дану проблему, варто виокремити: Н. Миронець, В. Ф. Солдатенко, О. Чумаченко, В. Терещенко, та багато ін., але саме роль М. Шаповала в збереженні української національної ідентичності потребує більш ґрунтовних досліджень.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати творчий доробок вченого присвячений національним та соціологічним питанням, дослідити вплив ідей громадського діяча на інші покоління та визначити роль особи М. Шаповала у розбудові української державності в революційну добу.

Поняття «Національна ідентичність» має в собі досить широкий спектр понять, який включає в себе створення національної державності, висвітлення національних інтересів, усвідомлення розвитку суспільства, та визнання себе як індивіда, який є частиною нації, що має свою історію, територію, мову, культуру, історичну пам'ять, традиції та національну ідею [2, с. 672].

Здобуття національності та ідентичності певним, окремим, народом не такий простий шлях як здавалося б. Ось що зазначає з цього приводу М. Шаповал: «Сучасна правова – громадська думка визнає національність, як прикмету вже вироблених націй, розвиток котрих з глибин історії довів їх до державної незалежності» [11, с. 169].

В період революційних подій 1917–21 рр. українців, як окрему вже сформовану націю, ніхто не вважав. Тому вчений наводить на думку, що цей шлях, від простого скупчення населення на території України, до нації – українців, потрібно почати з самих себе, а саме – усвідомити свою незалежність, яка буде проявлятися в мові, культурі, мисленні та інших аспектах життя.

М. Шаповала можна по праву вважати одним із найбільш впливових осіб серед представників соціалістичного напрямку у соціальному осмисленні природи і перспектив розбудови української національної ідеї.

Вчений завжди прагнув до знань. Початкову освіту здобув у народній та Комишуватській двокласній школах в Бахмутському повіті. В 1900 р. закінчив Ново-Глухівську лісову школу (Куп'янський повіт, Харківщина). Як лісовод, ніс службу на Полтавщині та Харківщині. У 1903 р. М. Шаповал вступив на військову службу, після закінчення в 1906 р. Чугуївського юнкерського училища одержав чин підпоручика. Вищої освіти не здобув, хоч навчався в 1907–1908 рр. у Харківському університеті, а в 1917 р. у Київському комерційному інституті [5, с. 290].

Громадський діяч займав одну з головних посад в уряді в період революційних подій, зокрема спочатку увійшов до керівництва Української партії соціалістів, був обраний до української Центральної ради та її Комітету (Малої ради), очолював посаду генерального секретаря, а потім і міністра пошт і телеграмів у кабінеті В. Винниченка, голови Українського Національного Союзу, міністра земельних справ при уряді В. Чехівського за часів Директорії.

Водночас він виконував чимало інших обов'язків: члена і товариша голови Київської повітової земської управи і Київського повітового комісара Тимчасового уряду (від 28 березня по 1 жовтня), а згодом – директора лісотехнічного економічного відділу Лісового департаменту і голови Краєвого українського лісового комітету. Про політичну активність та громадський авторитет Шаповала свідчить і те, що він був членом Демократичної наради в Петрограді і членом Передпарламенту, був обраний делегатом до Всеросійських і Українських Установчих зборів, мав звання члена-співробітника Українського Наукового Товариства у Києві [14, с. 20].

Під час революційних подій 1917 р., громадський діяч зауважив, що після падіння царського режиму, треба почати будувати нову, незалежну державу. Таку функцію на себе повинен взяти виключно український народ, без

іноземного втручання. Майбутнє України вчений бачив у складі федерації, та виділяв також інші народи, які входили до Російської імперії автономними державами. Першими кроками до вирішення даної проблеми та зменшення впливу пропаганди комуністів стали гасла, які закликали до «Вільної України». Цей народний порив підтримали багато політичних діячів, зокрема і сам М. Шаповал. Разом з М. Міхновським, М. Макаренком та І. Луценком, вони в жовтні 1917 р. організували з'їзд Вільного козацтва, на котрому кожен другий делегат виступав на підтримку проголошення самостійності України, та 3-й Всеукраїнський військовий з'їзд в Києві, на якому лунали заклики «Хай живе самостійна Україна!», а делегати вимагали від Центральної Ради офіційно проголосити Україну самостійною державою [7, с. 16].

Повалення самодержавства М. Шаповал зустрів із величезним захопленням, вважаючи, як і більшість інтелігенції його покоління, що настав слушний момент для втілення в життя віковичних прагнень українського народу. З ентузіазмом поринув у громадські справи, серед яких не бачив другорядних, хоч більше тяжів до освітньої, політично-просвітницької, видавничої діяльності [5, с. 291].

Про політичну активність та громадський авторитет М. Шаповала свідчить те, що він обирався членом Демократичної наради в Петрограді і членом Передпарламенту, делегатом до Всеросійських і Українських установчих зборів, мав звання члена-співробітника Українського Наукового Товариства у Києві [3, с. 50].

Як і інші члени УПСР, М. Шаповал зайняв ліву позицію в момент обговорення Інструкції Тимчасового уряду Генеральному Секретаріатові, яка істотно обмежувала автономні права України. На його доповідь з цього приводу збори Київської губернської Української Ради 9 серпня 1917 р. ухвалили резолюцію протесту проти цієї інструкції і висловилися на підтримку Центральної Ради та її Секретаріату «в боротьбі за проведення автономії України» [5, с. 293].

Більшовицькі ідеї, які захопили Україну, виявились хибними і вели до повного контролю з боку російської влади. Вплив поступово збільшувався та заповнив не лише політичну структуру, а й тісно вник у голову простому населенню, що і спричинило повну довіру та нерішучість під час вирішальних подій, революційної хвилі, яка повинна була принести сформовану соборну, незалежну та вільну країну. Натомість вчений стверджує, що такий вплив та повна довіра як влади, так і простого народу, відіграв одну вирішальних ролей у поразці еволюції та втрата шансу на вільну країну. Хоча, спершу, сам М. Шаповал вважав, що Україна може бути в складі федерації [14, с. 20].

М. Шаповал як і інші лідери Української Народної Республіки віднесли до більшовицького перевороту з деякою засторогою, та не вважали більшовиків, які здійснили переворот в Петрограді законними спадкоємцями царської влади. Політики вважали, що революційні події приведуть до утворення федерації у складі Російської імперії, як України, так і інших країн та регіонів, зокрема Криму, Сибіру, Кавказу. Головним гаслом виступали дві ідеї: демократичний мир та своєчасне скликання Всеросійських Установчих зборів [12].

Науковець з огляду на політичну ситуацію, та розуміючи, що утворення федерації вільних демократичних республік в найближчих час не буде реалізовано, виступив за розрив зв'язків із Раднаркомом.

Вчений став співавтором четвертого Універсалу, яким Центральна Рада 9 (22) січня 1918 року проголосувала: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу» [13].

Революційні події 1917 р. М. Шаповал порівнює із часами правління Б. Хмельницького та його роздумів про підписання договору із Московщиною для захисту країни. В статті науковець зазначає: «Ми знов стоїмо такі слабкі, безправні, виснажені перед життям, як і наші предки перед 1648 р.». Далі науковець продовжує свою думку, та зазначає, що поки український народ не може вважатися справжньою нацією, а лише нація в проєкті [11, с. 169].

Слід відзначити законодавчу діяльність М. Шаповала. Він, будучи при владі, а саме, займаючи посаду міністра земельних справ за часів Директорії, в період з грудня 1918 по лютий 1919 року, розробив закон про ліс і землю, які були ухвалені директорією та затверджені Трудовим Конгресом України. В них наголошувалось про скасування приватної власності на всі землі й ліси без викупу. Закон не відносився до землі, яка належала селянам та не перевищувала 15 десятин, тобто для індивідуальних потреб селян. Хоча і не обмежувались права для добровільних об'єднань і кооперування земель [7, с. 17–18].

Самостійність вчений розглядав в різних аспектах. Зокрема, він наголошував: «Ми, вороги війни, тепер кажемо: війна за визволення України, за право отих сірих робочих людей жити по своїй волі на своїй землі! Не лише Республіка наша мусить бути самостійною, але самостійною мусить бути і наша соціальна революція». Революційну хвилю, яка добралась і до України, М. Шаповал описує так: «Революцію ми розуміли і проводили, як соціальну, але ми одкидали методи більшовицькі. Ми були проти терору і насильств. Ми були за рівноправство трудових людей, не висуваючи «диктатури» якоїсь однієї трудової групи» [13].

На думку науковця сильна, незалежна держава не може існувати без міцної армії. В 1919 р. перебуваючи у Вінниці, вчений подав на розгляд свій законопроект про формування земельну армію, яка включала в себе переважно більшість селян. Головні принципи, за якими повинна була формуватись армія, М. Шаповал описав так: територіальні організації в селах, волостях, повітах, та формування з представників української партії, селян – козаків та вчительства.

Тобто формування армії з простих селян та робітників та людей, які мають відповідний воєнний досвід. Така ідея мала схвальні відгуки, але на жаль, через ряд причини, зокрема невпевнена політика керівництва директорії, яка більше орієнтувалась на зовнішні військові сили з боку Антанти, ідея власного війська так і не була втілена в життя [16].

Також гострій критиці від М. Шаповала піддався П. Скоропадський. У вченого та Гетьмана були різні точки зору на ведення політики та шляху розвитку нашої країни в той буремний час революції. Зокрема М. Шаповал був категорично проти залуження зовнішніх

сил, а саме німецького уряду, для вирішення у політичне життя країни. Аргументуючи свою думку науковець досить просто, він вважав, що нашої країни краще буде вирішувати питання власними, зовнішніми силами без підтримки 3–х осіб у боротьбі за незалежність.

Громадський діяч наголошував на розбудові власної міцної армії, з селян, яка повинна була стати оплотом у боротьбі із російськими більшовицьким режимом.

Варто додати, що саме ці розбіжності із Гетьманом, в подальшому, стали вирішальними для прийняття рішення виїхати за кордон і вже там продовжувати роботу на благо Батьківщині різними доступними методами для вченого. Також погляди вченого розбігались у питанні про повноваження влади в Українській Народній Республіці, зокрема громадський діяч та Директорія, яка, словом, була на боці М. Шаповала, вважала, що влада повинна належати робітничому класу.

Еміграційна діяльність вченого також була спрямована на відродження української державності. Варто зупинитися на певних аспектах роботи М. Шаповала за кордоном. Перебуваючи з 1919 р. в Угорщині, а згодом – у Празі, він розгорнув активну політичну і культурну діяльність. Зокрема М. Шаповал був активним представником Уряду Української Народної Республіки в еміграції, головою Українського Громадського Комітету, організатором Всеукраїнського Робітничого Союзу у Чехословаччині. Користуючись своїм вагомим авторитетом, М. Шаповал надавав ідейну, а почасти і матеріальну підтримку вченим, які прагнули виїхати з СРСР – зокрема, Питириму Сорокіну. Не менш відомим є М. Шаповал як творець відомих українських наукових та просвітницьких шкіл у Європі. Зокрема він є співзасновником Української господарської академії у Подєбрадах, Українського Високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова, головою Українського соціологічного інституту у Празі [1, с. 47–48].

Українська Господарська Академія в Чехії повстала з ініціативи празького Українського Громадського Комітету. Останній ще в січні 1922 р. обрав спеціальну Комісію, голова якої М. Шаповал нав'язав зносити з управою Всеукраїнської Спілки с.–г. техніків, що перебувала тоді на еміграції в Польщі (Гарнів), в справі заснування української вищої технічної школи. Первісно була думка заснувати цю школу як окремий факультет Українського Вільного Університету в Празі [4, с. 137].

У 1924 р. М. Шаповал реалізує один із своїх найголовніших проєктів – засновує Український соціологічний інститут у Празі (УСІ) [5, с. 299].

Громадський діяч представляв Україну на міжнародній арені, на нараді секретаріату Міжнародного Бюро революційно–соціалістичних партій в Парижі 1926 р. [4, с. 258].

М. Шаповал завжди виступав проти ідей об'єднання з російською державою в будь-якому виявленні, та українського народу в ролі «молодшого брата». Вчений завжди виступав за відокремлення та зменшення впливу з боку сусідньої держави на нашу країну, особливо в соціально–культурній сфері.

Як зазначає вчений: «Росіяни ставляться до українства з не схованою іронією і дивовижним незнанням наших справ. Українці, як бідні родичі, глибоко турбуються цим з'явищем і багато сил покладають щоб «поінформувати» про себе кацапів, щоб вподобатися таки їм» [9, с. 456].

Тобто, громадський діяч наводить на думку, що поки сам народ не зуміє відмовитись від ролі «молодшого брата», доки українці будуть себе почувати залежними від російського впливу та виконувати роль неповноцінної нації, якою легко можна маніпулювати.

Далі варто продовжити думку науковця, зокрема він пише: «Ми повинні розуміти, що як би нас не знищували – ідейно чи не ідейно – а нас знищують. Така чи сяка зброя, а для нас це значить – руїна, знищення» [9, с. 466].

М. Шаповал доходить до висновку, що – «Поки нашу політику провадитимуть безголови туподумці, поки культурою управляють нездари та слимаки, наша країна не готова стати вільно та боротися за свої права та свій народ» [9, с. 468].

Одне із головних завдання, які поставив М. Шаповал для нашого народу, було створення універсального українства. Далі вчений детально описує це визначення, як атмосфера, в якій ми можемо існувати, відчувати повноту життя, і творити все в доскональній його формі. Власне, коротко кажучи, ми мусимо йти до виразу нашої національності. Національність – це і є та нова сфера, якої ми прагнемо, шукаємо і беремось за неї, як за форму і зміст кращого життя [10, с. 733].

Як влучно зазначив М. Шаповал, національність мусить стати принципом громадського думання і поведіння. Тобто, сам народ повинен спершу усвідомити свою національність і вже від того відштовхуватися, відокремлюватися від навмисно нав'язливих стереотипів про ролі «молодшого брата», яку нам надали північні сусіди [11, с. 170].

Також варто відзначити наукову діяльність М. Шаповала. Вчений узагальнено подав історію української революції 1917–18 рр. та детально описав хід подій, провів аналіз процесів в 1919–1920 рр. Його працю можна вважати надійним першоджерелом для дослідження революційних подій майбутнім поколінням у відстоюванні незалежності України [5, с. 302].

Отже, одним з головних напрямів діяльності М. Шаповала було осмислення причин поразки сил, які боролися за незалежну українську державу, аналіз політичної ситуації в Україні під владою більшовиків, намагання визначити шляхи подальшої боротьби. Цим проблемам він присвячує низку своїх праць таких, як «Визволення і відродження України (до вироблення української визвольної програми)», «Велика революція і українська визвольна програма», «Соціологія українського відродження» та ін.

Внесок М. Шаповала важко оцінити повною мірою, адже вчений працював на благо рідної держави досить плідно, поєднуючи роботу як в політиці, одним із засновників IV Універсалу, так і в науково-громадському аспекті. Навіть перебуваючи за кордоном, продовжував працю над мрією свого життя, та залишив після себе не лише величезний науковий доробок, а й саму ідею для майбутніх поколінь, яка полягала у здобутті та відстоюванні незалежності для нашої держави. Після смерті М. Шаповала його дружина Ольга Філаретівна не лише зберегла та впорядкувала архів для нащадків, а й опублікувала багато праць свого чоловіка за власний кошт. Варто узагальнити М. Шаповала такими словами: «Ми українці через те що – ми українці! Супроти хвилевих перепон маємо вічну зброю – стихію...» [10, с. 738].

Список використаних джерел

1. Білецький, В., 2007. 'Постать Микити Юхимовича Шаповала в українській соціології', *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*, Донецьк, Т.19, с.46–50.
2. 'Енциклопедія історії України: Т.3: Е–Й' 2005. *Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України*, К.: В–во «Наукова думка».
3. Миронець, Н., 2007. 'Микита Шаповал про національне відродження та державність', *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*, Донецьк, Т.19, с.50–62.
4. Наріжний, С., 1942. 'Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами', Прага: *Knihitisk Praha XIII. – Vrevise. Samova 12, 372 s.* – (Студії Музею Визвольної Боротьби України т.1).
5. Солдатенко, В., 2011. 'Проект «Україна». 1917–1920 рр. Постаї', Харків: *Фоліо*, 511 с. – (Проект «Україна»).
6. Солдатенко, ВФ., 2004. 'Акт злуки УНР і ЗУНР 1919', *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін., К.: Знання України*, Т.1, 760 с. – ISBN 966–316–039–Х
7. Терещенко, В., 2007. 'Державотворець Микита Шаповал', *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*, Донецьк, Т.19, 132 с.
8. Терещенко, ВТ., 2000. 'Микита Шаповал – велетень із Донбасу', *Артемівськ*, с.7.
9. 'Українська хата [Електронна копія]: [літ.–громад. укр. місячник]: Київ, 1909 (НБУ ім. Ярослава Мудрого). Т.5: – 1912 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2015).
10. 'Українська хата [Електронна копія]: [літ.–громад. укр. місячник]: Київ, 1909 (НБУ ім. Ярослава Мудрого). [10–12]: – [1910] (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2015).
11. 'Українська хата [Електронна копія]: [літ.–громад. укр. місячник]: Київ, 1909 (НБУ ім. Ярослава Мудрого). [Т.8, №1–6]: – 1914 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2015).
12. 'Центральний державний архів вищих органів влади та управління України', Ф.3565.
13. Там само, Ф.3563, Оп.1, Спр.5.
14. Чумаченко, ОА., 2002. 'Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала. Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01', *Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка*, К., 20 с.
15. Шаповал, М., 1921. 'Революційний соціалізм на Україні', *Відень*.
16. Шаповал, М., 1923. 'Військо і революція (Соціологічний нарис)', *Прага; Львів*.
17. Шаповал, М., 1934. 'Міжнаціональне становище українського народу', *Прага*, с.47.
18. Шаповал, М., 'Більшовизм і Україна', с.21.
19. Шаповал, М., 'Велика революція і українська визвольна програма...', с.267.
20. Шаповал, М., 'Через десять років (до проблем суспільної структури України) (1927)'.

References

1. Bilec'kyj, V., 2007. 'Postat' Mykyty Juhymovycha Shapovala v ukrai'ns'kij sociologii' (The figure of Nikita Efimovich Shapovala in Ukrainian sociology)', *Donec'kyj visnyk Naukovogo tovarystva im. Shevchenka*, Donec'k, T.19, s.46–50.
2. 'Encyklopedija istorii' Ukrai'ny: T.3: E–J (Encyclopedia of Ukrainian History: T.3: E–J) 2005. *Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny*, K.: V–vo «Naukova dumka».
3. Myronec', N., 2007. 'Mykyta Shapoval pro nacional'ne vidrodzhennja ta derzhavnist' (Nikita Shapoval about national revival and statehood)', *Donec'kyj visnyk Naukovogo tovarystva im. Shevchenka*, Donec'k, T.19, s.50–62.
4. Narizhnyj, S., 1942. 'Ukrai'ns'ka emigracija: Kul'turna pracija ukrai'ns'koi' emigracii' mizh dvoma svitovymy vijnamy (Ukrainian emigration: Cultural work of Ukrainian emigration between two world wars)', *Praga: Knihitisk Praha XIII. – Vrevise. Samova 12, 372 s.* – (Studii' Muzeju Vyzvol'noi' Borot'by Ukrai'ny t.1).
5. Soldatenko, V., 2011. 'Project "Ukraine". 1917–1920 pp', *Harkiv: Folio*, 511 s. – (Proekt «Ukraina»).
6. Soldatenko, VF., 2004. 'Akt zluuky UNR i ZUNR 1919 (Act of unification of the UPR and ZUNR 1919)', *Ukrai'ns'ka diplomatychna encyklopedija: U 2-h t. / Redkol.: L. V. Gubers'kyj (golova) ta in., K.: Znannja Ukrai'ny*, T.1, 760 s. – ISBN 966–316–039–H

7. Tereshhenko, V., 2007. 'Derzhavotvorec' Mykyta Shapoval (The state builder Nikita Shapoval)', *Donec 'kyj visnyk Naukovogo tovarystva im. Shevchenka*, Donec'k, T.19, 132 s.

8. Tereshhenko, V.T., 2000. 'Mykyta Shapoval – veleten' iz Donbassu (Nikita Shapoval is a giant from Donbass)', *Artemivs'k*, s.7.

9. 'Ukrai'ns'ka hata [Elektronna kopija]: [lit.–gromad. ukr. misjachnyk] (Ukrainian Hut [E–copy]: [summer–communities. ukrainian month]): Kyi'v, 1909 (NBU im. Jaroslava Mudrogo). T.5: – 1912 (Kyi'v: NBU im. Jaroslava Mudrogo, 2015).

10. 'Ukrai'ns'ka hata [Elektronna kopija]: [lit.–gromad. ukr. misjachnyk] (Ukrainian Hut [E–copy]: [summer–communities. ukrainian month]): Kyi'v, 1909 (NBU im. Jaroslava Mudrogo). [10–12]: – [1910] (Kyi'v: NBU im. Jaroslava Mudrogo, 2015).

11. 'Ukrai'ns'ka hata [Elektronna kopija]: [lit.–gromad. ukr. misjachnyk] (Ukrainian Hut [E–copy]: [summer–communities. ukrainian month]): Kyi'v, 1909 (NBU im. Jaroslava Mudrogo). [T.8, №1–6]: – 1914 (Kyi'v: NBU im. Jaroslava Mudrogo, 2015).

12. 'Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vladny ta upravlinnja Ukrainy (Central State Archive of the Supreme Governance and Management of Ukraine)', F.3565.

13. Tam samo (Ibid), F.3563, Op.1, Spr.5.

14. Chumachenko, O.A., 2002. 'Gromads'ko–politychna dijial'nist' Mykyty Shapovala. Avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01 (Public–political activity by Nikita Shapoval. Author's abstract. dis Cand. is Sciences: 07.00.01)', *Kyi'v. nac. un–t im. T. Shevchenka*, K., 20 s.

15. Shapoval, M., 1921. 'Revoljucijnyj socializm na Ukraini' (Revolutionary Socialism in Ukraine)', *Viden'*.

16. Shapoval, M., 1923. 'Vijs'ko i revoljucija (Sociologichnyj narys) (Army and revolution (Sociological essay))', *Praga; L'viv*.

17. Shapoval, M., 1934. 'Mizhnacional'ne stanovyshe ukrai'ns'kogo narodu (International position of the Ukrainian people)', *Praga*, s.47.

18. Shapoval, M., 'Bil'shovyzm i Ukraini'na (Bolshevism and Ukraine)', s.21.

19. Shapoval, M., 'Velyka revoljucija i ukrai'ns'ka vyzvol'na programa... (The Great Revolution and the Ukrainian Liberation Program ...)', s.267.

20. Shapoval, M., 'Cherez desjat' rokov (do problem suspil'noi' struktury Ukrainy) (1927) (Ten years later (to the problems of the social structure of Ukraine) (1927))'.

Marchenko A. I., postgraduate student, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), marko001@ukr.net

M. Shapoval in the struggle for the preservation of Ukrainian national identity and the revival of statehood

The role of M. Shapoval as one of the co–authors of IV Universal, the Minister of Land Affairs at the Directorate, a scientist, public figure who had a significant influence on the development of Ukrainian unity and statehood during revolutionary events was researched.

Keywords: M. Shapoval, scientist, nation, national idea, catholicity, state, emigration, Central Council, UNR, Directory.

* * *

УДК 94:329:329.79(477.64–2)«1910/1920»

Савченко І. В.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін, Запорізький національний університет (Україна, Запоріжжя), savchenkoiryna2017@ukr.net

«Жіноче обличчя» більшовицької партії на Запоріжжі кінця 1910–х – 1920–х рр.

Дана стаття присвячена розкриттю колективного портрету жінок–комуністок Запорізького краю кінця 1910–х – 1920–х рр. Для реалізації завдань дослідження було використано біографічний, просопографічний та порівняльний методи. В дослідженні було визначено, що формування жіночого складу партії більшовиків на Запоріжжі відбувалося у два етапи. Жінки, що належали до першого етапу (кінець 1910 – початок 1920–х рр.) були більш самостійними у формуванні своїх політичних біографій, та мали своєму складі чимало представниць з інших губерній та Росії. На другому етапі жінки залучалися в рамках реалізації радянського емансипаційного проекту.

Ключові слова: Запоріжжя, КП(б)У, жінки, радянська емансипація.

Питання представництва жінок у більшовицькій партії вже в період активізації їх боротьби за владу кінця 1910–х рр. отримало політико–регулятивне забарвлення. В цей час більшовики, намагаючись якнайшвидше розширити свій вплив, та відчуваючи нестачу кадрів, все більше приділяли уваги залученню жінок до участі у своїх кампаніях. З отриманням ними державної влади було розгорнуто програму з залучення жінок до компартії у рамках активно презентованої політики з «вирішення «жіночого питання».

Однак жіноче представництво у складі більшовицької партії на Запоріжжі, як і в цілому в Україні, у 1920–х рр. було досить обмеженим. Не дивлячись на політику радянського керівництва, на території Запорізького округу на кінець 1920–х рр. серед членів КП(б)У нараховувалося лише 10% жінок [12]. Та все ж, це був «відчутний відсоток». Членство в КП(б)У, попри певні «преференції», ставило і досить жорсткі вимоги, вимагаючи від жінок відмови від життя за унормованими практиками. При цьому Запорізький край належав до регіонів України з усталеним традиційним гендерним розподілом соціальних ролей, тож на такі зміни могли наважитися не всі жінки. Водночас залучення до партійних лав змінювало і самих жінок, накладаючи поведінкові, «статусні» рамки на їх особистість, вимагаючи певного протиставлення себе решті суспільства.

Дослідження формування складу КП(б)У 1920–х рр. на сьогодні має представницький доробок, який охоплює різноманітні аспекти даного питання [8; 15]. Проте висвітлення саме історії жінок у складі КП(б)У, їх соціального складу, життєвих стратегій не було виокремлено сучасними дослідниками партійної номенклатури. Більшу увагу даним питанням приділили дослідники з гендерної історії [6; 7; 9; 11], зокрема, у розкритті реалізації більшовицьких емансипаційних практик, висвітленні політичних портретів «хедлайнерок» комуністичної партії; та, створення колективного портрету жінок–комуністок все ж не стало предметом комплексних досліджень.

Метою нашої статті є аналіз соціально–психологічного типу жінок, які входили до складу більшовицької партії на Запоріжжі у кінці 1910–1920–х рр., висвітлення особливостей побутування, кар'єрного зростання їх у партійному середовищі.

Кінець 1910–х – 1920–ті рр. були часом, коли існували досить різні практики як залучення жінок до компартії, так і діяльності в ній. Однак, при всьому «біографічному розмаїтті» можна побачити певну подібність серед життєвих шляхів, перших кроків політичної соціалізації та партійних кар'єр жінок–комуністок. Виразно виокремлюються дві «хвилі» у формуванні жіночого складу компартії на Запоріжжі кінця 1910–1920–х рр., кожна з яких мала свої «типові сценарії» залучення жінок до компартії та їх подальшої діяльності.

У першій половині 1920–х рр. на Запоріжжі наповнення складу більшовицької партії переважно відбувалося жінками, формування яких як партійок відбувалося за часи боротьби більшовиків за владу у 1917–1921 рр. Революційні події дали можливість «проявити» себе в м. Олександрівську (з 1921 р. – Запоріжжя) жінкам, які прагнули реалізації власних амбіцій, і стати в авангарді радянських емансипаційних